

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 159.922.

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-102-2-68-71

Оксана ВОЙТОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методик і технологій
дошкільної освіти
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО Й МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ МЕТОДАМИ АРТТЕРАПІЇ

У статті досліджено питання розвитку емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії. Розглянуто арттерапію як інноваційну технологію в розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Встановлено, що емоційний розвиток в означеній категорії дітей має свої специфічні особливості, які в подальшому визначатимуть специфіку становлення емоційного інтелекту підлітка й дорослої людини.

Ключові слова: емоційний інтелект, діти дошкільного й молодшого шкільного віку, арттерапія.

В статье исследованы вопросы развития эмоционального интеллекта у детей дошкольного и младшего школьного возраста методами арт-терапии. Рассмотрено арт-терапию как инновационную технологию в развитии эмоционального интеллекта детей дошкольного и младшего школьного возраста. Установлено, что эмоциональное развитие в указанной категории детей имеет свои специфические особенности, которые в дальнейшем будут определять специфику становления эмоционального интеллекта подростка и взрослого человека.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, дети дошкольного и младшего школьного возраста, арттерапия.

The article investigates the development of emotional intelligence of preschool and primary school age children by methods of art therapy. Art therapy as an innovative

technology in the development of emotional intelligence of preschool and primary school age children is considered. It is determined that in the conditions of transformational changes of the Ukrainian society and in particular, reforming of system of education, the development of emotional intelligence of the person which is necessary for successful socialization and vital activity of the person acquires special value. The direction of art therapy is very closely related to the development of the emotional sphere of the child because it is based on the ability of art to effectively influence the personal growth of the individual in order to correct certain aspects of his self-awareness. It has been established that in the scientific and pedagogical sense, art therapy is a concern for the emotional state and psychological health of the child. Art therapy methods help to identify the creative potential of each child and find a resource for further development. It has been proven that preschool and primary school age children find it easier to understand their own emotional states that arise in familiar life situations. They cannot embody emotional states in words, but can project them, for example, in their drawings. The emotional intelligence of the child in this period develops especially intensively, but due to its immaturity in the process of development, it undergoes numerous changes and transformations. It has been established that emotional development at preschool and primary school age has its own specific features which will determine the specifics of the formation of emotional intelligence of a teenager and an adult in future.

Key words: emotional intelligence, preschool and primary school age children, art therapy.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах трансформаційних змін українського суспільства загалом й реформування системи освіти зокрема особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту особистості, необхідного для успішної соціалізації й життєдіяльності людини. Саме напрямок арттерапії надзвичайно тісно пов'язаний із розвитком емоційної сфери дитини, адже в його основу покладено здатність мистецтва до ефективного впливу на особистісне зростання індивіда з метою корекції певних аспектів його самосвідомості. У науково-педагогічному розумінні арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Методи арттерапії допомагають виявити творчий потенціал кожної дитини та знайти ресурс для подальшого розвитку. Зважаючи на її соціальну й психолого-педагогічну значущість важливо впроваджувати арттерапію як інноваційну технологію для розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання розвитку емоційного інтелекту розглядали у своїх працях такі науковці, як Дж. Мейер, П. Саловей, Д. Карузо, Д. Гоулмен, Р. Бар-Он, К. Кеннон, Л. Моріс, Е. Оріолі, А. Хілл, М. Наумбург, Г. Гід, К. Гольдштейн, А. Маслоу, А. Анастасі, А. Леонтьєв, Л. Виготський, Д. Ельконін, Д. Люсін та ін. Серед робіт, присвячених вивченню впливу методів арттерапії на розвиток емоційного інтелекту дітей, особливий інтерес викликають роботи Ю. Гіппенрейтер, І. Андрєєвої, Л. Новікової, І. Зеленської, Е. Гранчук, Е. Бабаєвої та ін.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури дослідити питання розвитку емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії.

Вклад основного матеріалу. Емоційний інтелект є психологічним утворенням, що формується на протязі життя людини під впливом низки чинників, які зумовлюють його рівень і специфічні індивідуальні особливості.

Емоційний інтелект – це здатність людини до усвідомлення, прийняття та регуляції як власних емоційних станів та почуттів, так й інших людей. Діти з розвиненим емоційним інтелектом легко будують соціальні відносини й налагоджують основні аспекти свого життя: вони більш успішні в навчальній діяльності, їм простіше адаптуватися в соціумі, вони більш затребувані, задоволені своїм життям, гармонійні та щасливі.

На думку Н. Щелованова, початковий етап формування емоційного життя людини має генетично-вроджений, «переадаптаційний» характер, тобто «у новонародженого є зачатки певних емоційних реакцій, які дозволяють не тільки адаптуватися до нового середовища, а й вижити в ньому» [13, с. 11]. Л. Виготський називав такі емоції «емоційно підкресленими станами відчуттів».

У процесі розширення «сфери діяльності» немовляти від простого біологічного існування до виділення в ньому значимої людини (матері) змінюються й ускладнюються емоційні реакції. На цьому етапі формується емоційний зв'язок, первинна симпатія, афективно-особистісний зв'язок із родиною,

який задовольняє потребу дитини у любові, безпеці, упевненості в новому світі, тобто особистісні потреби. Результатом такої взаємодії виступає формування важливого особистісного емоційного новоутворення – «комплексу поживлення», «соціальної референції» [3, с. 126].

У період раннього дитинства перед дитиною розкривається предметний світ, пізнаючи який вона створює автономну емоційно насичену мову. Кожне слово несе в собі емоційну оцінку предмета, явища навколишньої дійсності. Відбувається трансформація змісту емоційних переживань. Це емоційне новоутворення формується на основі практичної діяльності дитини, в ході пізнання навколишнього світу й соціуму, у процесі появи естетичних, моральних почуттів. У цей же період емоції соціалізуються, вони являють собою складний процес, який починається з емоційної синтонності (емоційного зараження) і закінчується емоційною децентрацією (сукупністю здібностей дитини до співчуття, співпереживання) й формуванням емпатії.

Учені А. Запорожець та Я. Неверович зазначають, що сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери дітей є дошкільний вік. Саме в цей період формуються основні емоційні новоутворення, які виступають результатом взаємодії емоційних й пізнавальних компонентів розвитку особистості. Головним емоційним новоутворенням цього періоду є становлення процесу довільної емоційної регуляції [12, с. 52]. Тобто, людина, яка вміє сприймати свої почуття (гнів, печаль, страх, радість і тощо), ідентифікувати й контролювати їх, є людиною з розвиненим емоційним інтелектом, тобто з високою самосвідомістю, здатністю управляти собою, розуміти інших людей, знаходити компроміси. Людина з розвиненим емоційним інтелектом здатна оптимально використовувати власний логічний інтелект. І навпаки, людина, яка не усвідомлює своїх почуттів, не розуміє, що відчуває, буває жертвою нападів неконтрольованих почуттів та емоцій, які зазвичай призводять до неадекватної поведінки, неправильної оцінки ситуації, труднощів у контактах із людьми, агресивної поведінки і навіть насильства.

Емоційний розвиток у дошкільному й молодшому шкільному віці має специфічні особливості, які в подальшому визначатимуть специфіку становлення емоційного інтелекту особистості. У цьому контексті точка зору Ж. Піаже ґрунтується на положенні про двополярне емоційне бачення дитиною світу, яке виражається в розумінні категорій «добро» і «зло» [10, с. 37].

На думку Т. Піскарєвої, діти молодшого шкільного віку легше розуміють власні емоційні стани, які виникають у знайомих їм життєвих ситуаціях. Вони не можуть утілити свої емоційні стани в слова, але можуть проєктувати їх, наприклад, у малюнках. Емоційний інтелект дитини в цей період розвивається особливо інтенсивно, але у зв'язку з певною несформованістю в процесі розвитку він зазнає численних змін і перетворень [11, с. 199].

Із віком діти починають краще ідентифікувати власні емоції. Так, у підлітковому віці кордони емоційних понять стають чіткішими, наприклад, маленькі діти застосовують один і той же термін для позначення більш широкого кола емоційних явищ,

аніж старші діти. У підлітків, зауважує Л. Новікова, зафіксовано значне розширення спектра емоцій і збільшення кількості параметрів, за якими розрізняються ці емоції [9]. Крім того, в цьому віці остаточно формується інтелект, що робить можливим осмислене конструювання власного світогляду, індивідуальної системи цінностей, а також Я-концепції. Образ «Я» у цей період нестабільний, менш позитивний, порівняно з молодшим шкільним віком, пік цих змін припадає приблизно на 12-13 років, унаслідок чого починається інтеграція та осмислення всієї інформації, що відноситься до образу «Я».

У багатьох школах США викладається «Self-science» – наука про те, як поводитися з власними проблемами і власним життям. Наприклад, учні вчать розуміти, що за гнівом можуть ховатися інші почуття, ревності, образи. Вони вчать висловлювати свої почуття через слова, а також конструктивно обходитися з ними, розв'язувати можливі конфліктні ситуації. Зазвичай заняття проводяться у формі бесід, обговорень або ролевих ігор. Також розробляються програми навчання для батьків, які спрямовані на те, щоб вони опановували конструктивними моделями поведінки в різних ситуаціях, а також свідомо сприяли розвитку емоційного інтелекту своїх дітей.

Із приводу можливості розвитку емоційного інтелекту в психології існує дві відмінних одна від одної думки. Деякі вчені (наприклад, Дж. Мейер) дотримуються позиції, що підвищити рівень EQ неможливо, оскільки це відносно стійка здатність. Однак збільшити емоційну компетентність шляхом навчання цілком можливо [4, с. 267]. А от Д. Гоулман зі свого боку стверджує, що емоційний інтелект розвивати можна, адже нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя. Методи розвитку емоційного інтелекту можуть бути найрізноманітнішими, і серед них кожен знайде для себе найкращий, як-от сімейне виховання, відносини в суспільстві або близькі стосунки з протилежною статтю та й просто сам життєвий досвід, який, як відомо, – найкращий учитель [5, с. 4].

Ми, дотримуючись точки зору про можливість розвитку емоційного інтелекту, вважаємо за необхідне розвивати емоційний інтелект, і розпочинати це необхідно ще з дошкільного віку, адже основи майбутньої особистості закладаються саме в дошкільному дитинстві. Кардинальні соціальні перетворення та процес глобалізації мають неабиякий вплив на сучасних дітей. Навколишня дійсність певним чином або гальмує емоційний світ дитини, або навпаки, сприяє його розвитку. Нездатність розуміти власні емоції й емоції інших людей, правильно оцінювати реакції оточуючих, а також невміння регулювати власні емоції у момент прийняття рішень призводять до низки життєвих невдач.

Уважаємо, що продуктивними методами розвитку емоційного інтелекту є: гра, арттерапія, зокрема музико- та бібліотерапія, психогімнастика, поведінкова терапія і дискусійні методи.

Появу арттерапії як галузі теоретичного і практичного знання на стику мистецтва й наук зазвичай відносять до 30-х років ХХ століття. Одні автори розглядають арттерапію як особливу форму психотерапії за допомогою візуального, пластичного мистецтва (акцент робиться на взаємодію між психотерапевтом

і пацієнтом із лікувальною метою), а інші визначають її як альтернативну практику (акцент робиться на творчу діяльність, гармонізацію і загальне оздоровлення особистості). В англійських країнах арттерапію розглядають у контексті так званих пластичних мистецтв (живопису, графіки, скульптури, дизайну та інших форм творчості), в яких візуальний канал комунікації відіграє провідну роль.

Арттерапія є самостійною галуззю теоретичних знань і практичної роботи, яка акцентована на творчу діяльність, гармонізацію й загальне оздоровлення особистості. Методи арттерапії включають у себе сукупність технік, заснованих на образотворчому мистецтві й творчій діяльності. Основними видами арттерапії є: ізотерапія, музикотерапія, бібліотерапія, казкотерапія та ін. Дитина й дорослий в арттерапевтичному процесі набувають цінного досвіду позитивних змін. Поступово відбувається поглиблене самопізнання, гармонізація розвитку, особистісний ріст. Це – потенційний шлях до самовизначення, самореалізації, самоактуалізації особистості.

Ю. Гіппенрейтер у своїй книзі «Розвиваємо емоційний інтелект: психологічні ігри та заняття з дітьми» порівнює внутрішні переживання дитини з «бочкою, яка закрита пробкою: всередині все вирує, а виходу назовні немає. Це відбувається тому, що в нашому суспільстві не прийнято ділитися своїми переживаннями з близькими. А дитині, яка хоче розповісти щось мамі, «потрібен спосіб, потрібна мова, потрібен засіб для вираження своїх емоцій. А ще – звичка ділитися, сімейна традиція, живе спілкування з дорослими» [6, с. 10]. Тому, зазначає науковець, неабияк важливо гратися з дитиною, щоб допомогти організувати таке спілкування. Завдяки спеціальним іграм діти повинні вчитися ділитися своїми переживаннями, усвідомлювати і розрізняти відтінки почуттів, розуміючи при цьому власні переживання й емоційний стан іншої людини, називати свої почуття й виражати їх [6, с. 10].

І. Андрєєва у роботі «Передумови розвитку емоційного інтелекту» зауважує, що в основу біологічних передумов для розвитку здібностей EQ покладено вроджені відмінності, що стосуються функціональної асиметрії мозку й властивостей темпераменту. Соціальні передумови EQ складаються насамперед у найближчому сімейному оточенні. На думку дослідниці, емоційні знання і навички можуть бути набути в процесі спеціального навчання. Крім того, вона акцентує увагу на необхідності розробки наукової основи для «емоційної освіти», яка повинна базуватися на знанні біологічних та соціальних передумов EQ [1, с. 86].

У роботі О. Квашук «Корекція розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими потребами за допомогою ліплення з глини» розглядаються особливості методу арттерапії, зокрема поєднання глинотерапії та лялькотерапії як психолого-педагогічних напрямів корекційної роботи з дітьми, які мають затримку розвитку. Результати його дослідження дозволяють зробити висновок, що саме арттерапія здатна простими й екологічними засобами актуалізувати внутрішній потенціал дитини з особливими потребами, сприяти зціленню й встановленню гармонії особистості, формувати творчу позицію. Також науковець стверджує, що завдяки використанню комплексу

соціально-психологічної підтримки, яка включає прийоми й методи глино- та лялькотерапії у корекційній роботі, створюються сприятливі можливості для самовираження дітей, які мають проблеми розвитку, завдяки цьому підвищується їхній інтерес до навколишньої дійсності [8, с. 158].

І. Зеленська у праці «Використання нетрадиційних технік малювання в дитячому садку як основа розвитку емоційного інтелекту в дошкільнят» стверджує, що образотворча й художньо-продуктивна діяльність є ніщо інше, як опосередкований розвиток емоційного інтелекту в дітей дошкільного віку. У цій діяльності формуються умови для залучення дитини у власну творчість, в процесі якої створюється щось красиве, незвичайне, відбувається гармонізація стану, набуття впевненості у власних силах, самореалізація, розвиток емоційної сфери засобами колективної творчої діяльності, де діти набувають навичок взаємодії [4].

Е. Гранчук у програмі соціально-комунікативного розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії «Живу Я, відчуваючи Іншого» зазначає, що діти, які брали участь у групі розвитку, стали краще розуміти значення й призначення емоцій, почали використовувати свої емоції для підвищення ефективності розумової й мовної діяльності та якості спілкування. Дослідниця переконана, що якісно змінилося саме спілкування, діти навчилися прислухатися один до одного, більш зрозуміло висловлювати власні думки й почуття. Під час проведення занять використовувалися такі методи арттерапії, як малювання піском, робота з кінетичним піском, техніка малювання мандал, ізотерапія, кольоротерапія, казкотерапія, ігротерапія, музикотерапія [7].

Е. А. Балабаєва у напрацюванні «Розвиток емоційного інтелекту» стверджує, що емоційний розвиток – це процес утворення таких основних складових емоційного інтелекту, як: оволодіння словником емоцій, вербалізація, розуміння власних емоцій та емоцій інших людей (емпатія, співчуття), управління емоційними проявами, що і є поетапним процесом становлення емоційно-когнітивної сфери, яка виступає основним конструктом розвитку активної особистості [2, с. 6].

Висновки. Таким чином, нами досліджено питання розвитку емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії. Визначено, що особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту особистості, який є необхідним для успішної соціалізації й життєдіяльності людини. Саме напрямок арттерапії надзвичайно тісно пов'язаний із розвитком емоційної сфери дитини, адже в його основу покладено здатність мистецтва до ефективного впливу на особистісне зростання індивіда з метою корекції певних аспектів його самосвідомості. Встановлено, що у науково-педагогічному розумінні арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Методи арттерапії допомагають виявити творчий потенціал кожної дитини та знайти ресурс для подальшого розвитку. Доведено, що емоційний розвиток у дошкільному й молодшому шкільному віці має свої специфічні особливості, які в подальшому будуть визначати специфіку становлення емоційного інтелекту підлітка й дорослої людини.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці циклу арттерапевтичних занять, які є ефективним засобом розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева І. М. Про історію розвитку поняття «емоційний інтелект» / І. М. Андреева // Питання психології. – 2008. – № 5. – С. 83–86.
2. Балабаєва Е. А. Развитие эмоционального интеллекта / Е. А. Балабаєва // Психологические науки. – 2007. – № 4 – С. 6–12.
3. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 2004. – 224 с.
4. Зеленская И. В. Использование нетрадиционных техник рисования в детском саду, как основа развития эмоционального интеллекта у дошкольников. URL: http://revolution.allbest.ru/psychology/00519628_0.html (дата звернення: 10.05.2020).
5. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки ; пер. с англ. О. Белошеев. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 300 с.
6. Гиппенрейтер Ю. Б. Развиваем эмоциональный интеллект. Психологические игры и занятия с детьми / Ю. Б. Гиппенрейтер – М. : АСТ, 2014 – 96 с.
7. Гранчук Е. А. Программа социально-коммуникативного развития эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста средствами арттерапии «Живу Я, чувствуя Другого». URL: <http://razvitum.org/4you/articles/1-articles/1999-2015-03-23-07-33-02> (дата звернення: 05.05.2020).
8. Квашук О. В. Корекція розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими потребами за допомогою ліплення з глини / О. В. Квашук // Наукові записки [Націон. університету «Острозька академія»]. – 2011. – Вип. 17. – С. 158–165. – (Серія «Психологія і педагогіка»).
9. Новикова Л. М. Эмоциональный интеллект и его развитие у детей / Л. М. Новикова // Открытый урок. – 2015. URL: <http://festival.1september.ru/articles/211278/> (дата звернення: 03.05.2020).
10. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избранные психол. пр. – СПб., 2004. – 192 с.
11. Пискарева Т. Б. Развитие эмоций в учащих-ся с нарушениями интеллекта / Т. Б. Пискарева // Ананьевские чтения – 98 : тезисы науч.-практ. конф. – СПб., 1998. – С. 199–200.
12. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: психологические исследования / под. ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович // Научно-исследовательский ин-т дошк. воспит. Акад. пед. наук СССР – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.
13. Щелованов Н. М. Развитие и воспитание ребенка от рождения до трех лет / Н. М. Щелованов. – Москва : Просвещение, 1968.
14. Mayer J., Caruso D., Salovey P. Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence // Intelligence. 1999. V. 27. P. 267–298.

Дата надходження до редакції: 14.05.2020 р.